

HANDEL EN GELDSCHIETERS

VOOR DE UITBREIDING VAN DE VLOOT

©Albert Metselaar, 2018 albertmetselaar@home.nl

Wolter van Rossum schilderde in 1665 dit Drentse tafereel. Deze markt is een onderdeel van een allegorisch schilderij, uit het Drents Museum. Handel, in alle vormen daarvan, maakte of brak een samenleving. Handel was de basis van de oudste pramenvloot van het Hoogeveen.

Hoe kom je aan een pram? Of: hoe kom je ervan af? Het meest simpele en oorspronkelijk juiste antwoord is: die koop of verkoop je op de markt. De turfgraverij in Hoogeveen begon kort na 1631. Vanaf dat moment waren er pramen nodig. De Compagnie van 5000 Morgen had in 1633 een kleine eigen pramenvloot, die toen werd verdeeld over de participanten. De Hollanders hebben tot 1663 een eigen vloot gehad. Toen er gesproken werd over de vervanging van deze pramen, werd gewezen op Zwartsluis. Het duurde nog even. In 1650 is het alsnog gebeurd. De Hollandse Compagnie besloot op 20 december 1650: *'Alle pramen in het openbaar ten overstaan van Marten Andries op Zwartsluis te verkopen, en voor de prijs van dien weer nieuwe pramen te doen maken, en te bezorgen dat de zelve op haar behoorlijke grootte en breedte worden gemaakt'*. Er staat niet letterlijk dat ook de

nieuwe daar lagen, maar men zou wel de oude verkopen. Dat was blijkbaar een van de mogelijkheden van die markt. Je gaat niet ergens iets verkopen wat op die plaats niet te koop aangeboden kan worden. De turfmarkt in Zwartsluis trok handel en handelaren aan, van alles wat met de schipperij te maken had, inclusief liefhebbers voor pramen. Waar de nieuwe pramen van de Hollandse Compagnie zijn gemaakt, op de goeie grootte en breedte, dat weten we niet. Gelet op de specificaties is dit waarschijnlijk tevens het moment geweest dat de compagnie grotere pramen kocht. Maar dat Zwartsluis een verkooppunt van de pramen was, dat is zeker. Marten Andries was de toenmalige veenmeester van de Hollandse Compagnie. Niet alleen hij verkocht er pramen, ook anderen deden dat.

Albert ten Heuvel was hoofdmomber (voogd) over Femmegien ten Heuvel, de minderjarige dochter van wijlen Jan Zijms ten Heuvel en Jacobij Wiltvank. Hij kwam op 16 juli 1740 met zijn boekhouding bij de schulde van Zuidwolder Hoogeveen. Een van de schippers die regelmatig voor hem en Femmegien voeren, was Arend Thomas. Arend ging in 1739 voor hen naar Zwartsluis, om een nieuwe praam op te halen. Voor dat werk kreeg hij f 2,10,-. De inschatting is dan ook dat hij daar een dag of twee voor uit moest trekken, en wat geld kreeg voor vertering. Verder kreeg hij ook nog f 0,11,0 (0 gulden, 11 stuivers en 0 duiten) voor een vaarboom met ijzer. Je moet de praam wel kunnen duwen, en die boom zat blijkbaar niet in bij de aankoopprijs. Er kwamen ook nog 3 stuivers bij in verband met sluisgeld. We vinden ook twee scheepstimmerlieden in deze boekhouding. Arent Pals kreeg een gulden voor hout, dat was op 20 maart 1735. De andere was Didelof ten Heuvel, die reparaties had uitgevoerd.

Hoe kwam je nog meer aan een praam? Die kocht je in de 18^e eeuw ook gewoon op het Hoogeveen. Bij de scheepstimmerlieden, of bij de handelaren. Uit de momberrekeningen halen we informatie die erop wijst dat sommige Hoogeveeners ze van elders haalden en dan op het veen doorverkochten. Of gewoon een handeltje hadden in de al aanwezige pramen. We stellen zeven handelaren voor: Sijtze de Vriese, Paul Winter, Jan van Dalen, Lense Volkers, Anne Huidekoper en vader en zoon Harm en Jan Berghuis. Er zullen er meer zijn geweest.

Zijtse Oeges de Vriese woonde aanvankelijk 'op Slood', in het eerste huis ten zuiden van het Huis met de Duivegaten. Als bijnaam had hij 'De Drent', en zo vinden we hem vermeld in het haardstedenregister van 1726. In het register van 1727 is hij vermeld als bewoner van het grote hoekhuis, dat ten noorden van het Huis met de Duivegaten stond. Aanvankelijk huurde hij hem blijkbaar. Op 11 september 1732 werd geregistreerd dat de 40^e penning (overdrachtsbelasting) was betaald door Sijtze de Vries over een bedrag van 1700 caroli guldens, waarvoor hij het huis van de Brouwer Camerling 'op het Hoogeveen staande' had aangekocht. De brouwer Camerling woonde daarvoor in dit pand. Zijtse was getrouwd met Lammigje Hendriks Snoek. Ze hadden twee kinderen, Hendriekus (geb.1724) en Femmechie (geb. 1726). In april 1721 werden Zijtse en Lammigje al als getrouwd beschouwd, toen ze samen belijdenis deden. Zijtse en Lammigje hadden in het hoekpand een winkel en een gelagkamer. Ze verkochten van-alles-en-nog-wat: koffiebonen, rozij-

nen, bier, traan, azijn, zeep, stroop, tabak, hout, teer, pek, zeisen, kruiwagen-wielen, stokvis, matten, noem maar op, niet onder één noemer te vangen. Het ging goed met het gezin. Lammigje Hendriks Snoek droeg Engelse 'chitse', bonte katoenen stof, een gouden slot aan haar halsnoer, op de zondagen had ze een bijbel met zilveren beslag en een ketting bij zich, en een zilveren beugel, in huis hingen schilderijen, een klok, er stond porselein..... Het huis zelf werd begroot op 2500 gulden, en was dus in waarde gestegen, toen Zijtse na haar overlijden een inventaris moest laten opmaken. Het ging goed met de handel. Zijtse was ook buiten de deur actief. Hij had nog een huis op 'Slood', een kamer aan de molendijk, enig veen, en buiten lagen voor de handel vier pramen, een brandschuit en een punter. Naast weelde, had hij met al die aankopen ook schulden. We weten dit omdat Zijtse op 21 december 1739 staat en inventaris liet opmaken. Zijn vrouw was overleden en hij wilde hertrouwen. Uit de lijst valt op dat er wel wat veen was, maar niet zoveel dat je vier pramen zou verwachten. We lezen ook niets over schippers, in dienst van Zijtse de Vriese. De vier pramen werden in één adem genoemd met het huis, alsof ze ernaast lagen. We kunnen er al met al van uit gaan dat het pramen waren voor de handel. De pramen waren genummerd, in de opgave. Gelet op de geschatte waarde, ging het om oudere pramen. Zijn handel bestond op dat moment, 21 december 1739, uit:

1. Een turfpraam f 70,-,-	4. Een turfpraam f 45,-,-
2. Een turfpraam f 82,-,-	5. Een brandschuit f 30,-,-
3. Een turfpraam f 70,-,-	Een punter f 20,-,-

Pauwel of Paul Winter woonde op de westkant van de huidige Alteveerstraat. Hij stond in 1754 vermeld als schoenmaker. Hij werd 16 juli 1756 begraven. Een dopen van enkele kinderen kennen we vanaf 1725. Een belangrijk deel van zijn werkzame leven viel helaas buiten de periode waaruit we de mombroerprotocollen nog hebben, maar één handeltje van zijn kant legde een bijzondere link. Hij verkocht namelijk op 20 juli 1748 een nieuwe praam uit 'Noordhoorn', Nordhorn, aan Albert Arents Metselaar (1706-1772). Daarmee werd een link gelegd met het scheepvaartcentrum Nordhorn, waar pramen werden gebouwd voor het gebruik elders. Albert kocht de praam van Poul voor f 360,-,-. De betaling kon gespreid gebeuren. De praam uit Nordhorn was in 1783 nog steeds niet afbetaald, terwijl Albert Arents Metselaar zelf al 11 jaar daarvoor overleden was. De schulde van Hoogeveen legde alle betalingen vast in zijn protocollen. Zo werden ook de volgende handeltjes bewaard:

Jan Nijklaas, weduwnaar van Lammegien Roelofs Mulder, maakte 4 september 1751 staat en inventaris op. Daarin vinden we dat hij twee ongeboorde pramen bezat, met zeil en treil, door hemzelf bevaren. Tussen zijn schulden zien we: "*Aan Jan van Dalen op de pramen te quade f 150,-,-*". Koopman Jan van Dalen uit het Haagje had een winkel en een beurdienst op Meppel. Zoals een goed koopman be-taamde handelde hij in alles wat iets op kon brengen, en dus ook in pramen.

Volker Lenssen maakte 20 januari 1748 staat en inventaris op voor hem en wijlen Grietje Jans, zijn huisvrouw. Hij bezat op dat moment 3 ½ praam. Dat wijst erop dat

hij samen met iemand anders een praam deelde. De pramen waren van belang voor zijn eigen veenderij, want als vervener bezat hij "2 klinken veen op pastoors Oostopgaande, met Lambert Dodevis mandelig, nog 2 klinkjes met de zelfde mandelig op de Oostwijk bij Timpenhuis, nog 2 voor Ossen van Knelis Steenbergen, met Lambert Dodevis mandelig, 1 klinkie veen van de scholte Steenbergen en Borchert Prijs op Oostopgaande Rechthout, nog 2 klinken veen met Harmen Govers mandelig, aangekocht van Karstens, de turf op het veld, zo grauwe als zwarte gerekend op f 100,-,-." Dat waren diverse partners, die we zagen passeren, maar vooral Lambert Dodevis sprong eruit. Die was eigenaar van de andere helft van die ene praam? Tussen het geld dat hij nog van derden tegoed had, vinden we:

profytelyke staat

By geert Christiaans en Casperenings	
van een praam te quede	/ 150 - 00
van Jan Vennink van wegens	
een praam te quede	/ 150 - 00
van Willem Sperler van een	
praam so om de	/ 35 - 00
an de fluis te quede	/ 150 - 00
nog van dese en geene nog	575 - 0 - 0
sels te quede maar is van geen	
belangh	
Schadelijke staat ten laste	

Duidelijker kunnen we het niet krijgen. Volker Lensen moest nog geld hebben voor drie verkochte pramen, van Geert Christiaans, Jan Jans Venninks en Willem Sperler. Maar voor al deze handelaren was de praamhandel een nevenactiviteit. Niet voor Anne Huidekoper.

Anne Huidekoper (1730-1799) was geboren in Harlingen. Hij trouwde in 1757 met Hylke Quader, en na haar overlijden in 1773 te Vries met Gesina Frederica Wolters. Uit beide huwelijken zijn kinderen bekend, allen gedoopt te Hoogeveen. De familie was aanvankelijk doopsgezind. De in 1760 geboren dochter Saapke werd op 27 maart 1782 gedoopt in de voorloper van de huidige Grote Kerk te Hoogeveen. Dat als aanloop naar haar huwelijk met mr. Albert Steenbergen (1751-1812. Deze was

schulte van De Wijk een aangekoppelde gebieden, waaronder het Pesserveld, en woonde te Hoogeveen. Anne Huidekoper woonde rond 1784 op de westkant van de Hoofdstraat, op het noordelijke deel ervan. In het uitgebreide haarstedenregister van dat jaar werd geregistreerd: "A. Hudecoper doet handel in pramen". Dat men hem jarenlang niet bij de voornaam noemde, maar een letter invulde, zegt iets van de status. In de Franse Tijd maakte hij deel uit van een van de eerste municipalen, lid van de municipaliteit, de voorloper van de gemeenteraad. De wijze van vermelden geeft aan dat de handel in pramen zijn hoofdberoep was. Daarnaast is hij nog enige tijd eigenaar geweest van een werf. We vinden namelijk in de registratie van de 30^e en de 40^e penning vermeld dat op de rekendag van 13 februari 1787 de 40^e penning (belasting) betaald werd over de overdracht van een huis, hof en helling. Het gereedschap viel buiten de belastingplicht. De nieuwe eigenaar werd Koert Alberts Winkel. Komen we nog op terug.

N. 13 De Loo van 1600 l ad / 15:0:0
 waar van Koert Alberts Winkel
 Adel van A. Huidekoper, van
 Huis Hoff. en Helling, na
 afschaf van Gereedschappen,
 & hadde aangekocht.

We moeten ons van de pramenhandel geen vaart vol te verkopen pramen voorstellen. Op diverse plaatsen zullen oude en nieuwe pramen hebben gelegen. Bekend is dat Anne nieuwe pramen uit Nordhorn naar Hoogeveen liet komen, ongeboeid, en ze hier ter plekke af liet bouwen tot geboeide pramen.

VADER EN ZON BERGHUIS: PRAAMNEGOTIE VIA NORDHORN

Harm Jans Berghuis (plm.1727-1796) en zijn zoon Jan Harms Berghuis (1752-1816) zullen we ontmoeten in een overzicht van de eigenaren van de scheepswerven van het 18^e eeuwse Hoogeveen. De grote vraag is wat ze bouwden, en wat ze via Nordhorn naar het Hoogeveen haalden. Uit een voor de Etstoel van Drenthe uitgevochten conflict weten we namelijk dat Harm vooral makelaar in pramen was, dit naast zijn werk als kleermaker, en Jan meldde dat hij ook sloopstimmerman was. Harm heeft blijkbaar niets gebouwd, en op zijn werf laten timmeren door derden. Jan timmerde, maar waren dat ook nieuwe pramen of ging het om reparaties? Hoe dan ook, de tekst van de Etstoel helpt ons om een beeld te krijgen van de handel met Nordhorn. Zoals het ging bij vader en zoon Berghuis, zo zal het ook rondom Anne Huidekoper met zijn Nordhornse praamnegotie zijn gegaan. We richten ons op een conflict voor de Etstoel, behandeld op 25 november 1788. Hoe het begon:

In 1787 bestelde Judik van Laar, weduwe van Geert Freriks Bakker, samen met haar oudste zoon Jan Geerts Bakker en zwager Reinder Stoter, een nieuwe praam bij sloopstimmerman Jan Berghuis. De praam was bedoeld voor haar minderjarige zoon Hendrik Geerts Bakker. Er was een bestek opgemaakt, van de eisen waaraan de praam moest voldoen. Jan Berghuis bouwde hem niet zelf, hij kocht hem in Nordhorn. Als de zaak 25 november 1788 voor de Etstoel wordt opgepakt, horen we wat er is gebeurd. De vader van Jan Berghuis, Harm Berghuis, had al een negotie in pramen. Jan zelf was sloopstimmerman, zo werd gezegd. Jans vader blijktbaar niet. Jan en zijn vader waren bekenden van de praammakers in de Graafschap Bentheim. Ze waren gewoon voor de ingezetenen in 't Hoogeveen pramen in commissie en volgens bestek te bestellen. Het kwam zelden voor dat de pramen volledig aan het bestek voldeden. Men was dan gewoon om enige korting op de prijs te berekenen, waarna de koop alsnog doorging. Zo had Jan Berghuis de praam aangenomen en gekocht voor Hendrik Geerts Bakker. Dergelijke pramen werden vervolgens gebouwd en door de sloopbouwers afgeleverd in Hasselt of aan de Zwartsluis.

In december 1787 was bericht gekomen dat de bestelde praam te Zwartsluis lag. Jan Berghuis, Reinder Stoter en Jan Geerts Bakker waren naar Zwartsluis vertrokken, om de praam te bezichtigen. Jan Berghuis gaf desgevraagd aan dat de praam niet helemaal aan het bestek voldeed. Er was een defect aan de 'welling'. 'Welling' is een oude benaming voor het berghout. Dat is een halfronde verdikking van hout aan buitenzijde van scheepsrump ter hoogte van het dek. Het dient als overgangsverbinding van de huid naar de dekbeplanking, en voorkomt doorschuring van de scheepshuid. Reinder Stoter wilde toen de praam niet in ontvangst nemen. Jan Berghuis had betoogd dat het maar om een gering defect ging. Er zou als tegemoetkoming f 50,-,- van de prijs af worden gehaald. Jan Geerts Bakker en Reinder Stoter hadden vervolgens de praam in ontvangst genomen en betaald. Dat was geweest op 12 december 1787 in Zwartsluis. Ook Geert Hendriks Bakker had er genoeg mee genomen. Maar niet Judik van Laar, de weduwe Bakker. Ze eiste het geld terug en weigerde de praam over te nemen, oftewel 'aan te tasten'. Jan Berghuis had onpartijdige sloopstimmerlieden hun oordeel laten geven over de korting van f 50,-,-. Die was ruim genoeg, en het gebrek was niet groot. Je kon de praam vanwege dat verschil met het bestek niet afkeuren, want als praam voldeed hij gewoon. Jan Berghuis voerde aan dat hij wel begreep waarom de weduwe de praam niet wilde. Tussen de overeenkomst over de prijs, de bestelling en de leverantie, was de prijs van pramen flink gedaald.

De weduwe voerde wat anders aan. In het bestek was uitdrukkelijk bedongen, dat de praam moest worden gebouwd van zuiver en gezond hout. Blijkbaar speelde ook de kwaliteit van het hout een rol. Jan Berghuis en de anderen waren wel tot een overeenkomst gekomen, maar daarbij was op papier gezet, op 12 december 1787, dat als Hendrik Geerts Bakker de praam bekeek, en het idee had dat hij niet aan het bestek voldeed, hij de praam ook mocht afkeuren. Dan zou Jan Berghuis het geld teruggeven. Jan Berghuis had vervolgens zelf op eigen risico de praam naar Hoogeveen laten overbrengen. Hendrik Geerts Bakker keurde daar de praam,

en keurde hem inderdaad af. Er zou sprake zijn van aanmerkelijke gebreken. Hendrik Geerts Bakker had hem eerst inderdaad niet afgekeurd. Hij had een eerste gesprek erover met Jan Berghuis gevoerd in Meppel, toen Hendrik zelf uit Holland terugkwam. Hij wist toen nog niet dat zijn oom en broer de praam al hadden afgekeurd. Toen hij in Hoogeveen het verhaal van de familieleden hoorde, en van de overeenkomst van 12 december hoorde, werd de praam alsnog afgekeurd. Jan Berghuis eiste dat de weduwe, als voogdes van haar zoon, de praam over zou nemen, en mee zou gaan in de volgens hem lang en breed besloten verkoop. De Etstoel vond zijn eis niet gefundeerd. Hij werd veroordeeld in de kosten van de procedure. Het kwam er dus ook op neer, dat Judik van Laar niet hoefde 'aan te tasten', en dat Jan op basis van de afspraak van 12 december 1787 het geld moest terugbetalen. De kosten van de procedure? F 29,4,-.

Jan Berghuis zat in Hoogeveen met een nieuwe praam, gekocht boven de marktwaarde van 1788, en dan ook nog een praam waarvan men zei dat hij niet goed was. Zoiets kost je geld, als handelaar..... Maar ook als makelaar? Het bedrag dat Jan naar beneden kon gaan, na de eerste keuring, was voor die dagen vrij fors. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Jan als makelaar fungeerde voor de werven in Nordhorn, en na afloop zijn aandeel in de winst kreeg. Zo ging dat blijkbaar, bij de praammakelaars. Wat ook een werkwijze was, zoals we in de stukken lezen: wie op het Hoogeveen een praam wilde kopen, kon in overleg met een van de plaatse-lijke makelaars. Aan de hand van een vooraf afgesproken bestek, en een vooraf afgesproken kostprijs, werd een praam besteld in Nordhorn. Daar moest die dan nog worden gebouwd. De praam werd door de Nordhornse scheepsbouwers afgeleverd in Zwartsluis of Hasselt. De koper en de makelaar bekeken ter plaatse of de praam in orde was. Gebreken werden verrekend, waarschijnlijk ook omdat ze zo ter plekke konden worden gerepareerd, voor het bedrag dat de prijs was verlaagd. De betaling was bij de ontvangst. Binnen dit systeem zal er best eens een nieuwe nog onverkochte praam in de vaart op het Hoogeveen hebben gelegen, maar ging dat doorgaans om tweedehands pramen. De kosten bleven voor de scheepsbouwer gering, omdat hij niet met een voorraad pramen bleef zitten. De handelaar hoefde niet vooraf te investeren.

VAREN OP DE PRAAM VAN EEN ANDER

Hoe kwam je aan een praam? Nog een simpel maar wel doeltreffend antwoord is geweest: je vaart gewoon op de praam van een ander. De vloot van de Hollandse Compagnie, waar we hier mee begonnen, hield al in dat het heel gewoon was om in loondienst voor een ander te varen. Zo is het blijkbaar begonnen met de schipperij op het Hoogeveen. Geen zelfstandige schippers met eigen vaartuigen, maar meiers die voeren voor een compagnie of een vervener met veel veen, en al dan niet ook in het huis van die vervener woonden. Nadat in 1663 de centrale vloot van de Hollandse Compagnie was opgeheven, bleven kleinere groepen verveners, of individuele grotere verveners, schippers in loondienst houden, op één of meer pramen, of zelfs een kleine bloot van pramen. Twee voorbeelden: Koert Alberts Winkel en de Juffer Carsten. Op 27 november 1751 werd staat en inventaris opgemaakt van al

Koerts bezittingen, in verband met een tweede huwelijk. Koert had zoveel mensen voor zich aan het werk, dat hij maar liefst elf pramen varende had. Ook had hij nog een brandschuit en twee oude punters. Die pramen waren ook al oud, vandaar dat we kunnen uitgaan van pramen voor eigen gebruik, en geen nieuwe pramen die nog verkocht moesten worden.

De 'Juffer Carsten' heette voluit Everhardina Sophia Carsten (1719-1775). Ze was een dochter van Casper Everhard Carsten en Everhardina Emmen. De naam 'juffer' dankte ze aan de periode dat ze weduwe was. De Jufferswijk en het daarop gelegen Jufferspad zijn naar haar vernoemd. Ze was getrouwd met Hendrik Albrinck (1703-1757) en is dus heel wat jaren 'alleen' geweest. In die periode woonde ze in Emmen. Op 28 maart 1775, na haar overlijden, werden door schulte Willinge uit Emmen mombers gesteld en werd staat en inventaris opgemaakt. Het veengebied van de 'juffer' bestond uit:

- Plusminus 2/3^e gedeelte van een halve wijk veen op de Eerste Wijk in Warmonds Grote Blok, naar haar genoemd, de Jufferswijk. Op de noordkant van deze wijk stond een huis, met hof, en wat ontgonnen land erbij, dat ook haar eigendom was.
- De noordkant van de Zesde Wijk in het zelfde blok. Deze wijk heet nu Jan Kielswijk, maar heette ook ooit wel Juffers 2^e Wijk.
- Vanwege de noorder halve wijk had ze een portie veen met ondergrond in het Zuiderse ritmeestersblok. Vanwegens de zuider eerste halve wijk en vanwege de portie in de noorder eerste halve wijk had ze het gedeelte ondergrond in het Ritmeestersblok alleen en in het Noorder Ritmeestersportie naar quota. Ook was ze was ze gerechtigd tot de ondergronden en hondsgelden vanwege de Brouwerswijk.

Het is hier genoteerd zoals het in de staat en inventaris werd beschreven, zonder kadastrale nummers, en vooral toegankelijk voor wie de situatie goed kende, of nu goed is ingelezen. De boodschap is duidelijk, veel veen en geen zonen of echtgenoot die de turf af kon of ging varen. Over de periode april 1775-mei 1777 is de rekening van de hoofdmomber bewaard gebleven, eveneens in Willinge's boekhouding. Daaruit is duidelijk dat voor de weduwe turf naar Zwartsluis werd gevaren door de volgende schippers: Wyger Cattouw, Berend Willems, Wolter Willems, Arent Jans, Geert Moes, Take Willems en Pieter Thomas. Pieter Thomas voer maar één keer, de andere meerdere keren. De 'Willemsens' waren waarschijnlijk de gebroeders kleine, waarin we al deze combinaties van namen tegenkomen. Take zal een verschrijving zijn van Fake. Een Take Willems was op het Hoogeveen in die jaren namelijk verder onbekend, in doop-, begraaf- en haardstedenregisters. Deze schippers deden ook andere werkzaamheden voor de 'juffer'. Schipperen als het zo uitkwam, en voor de rest alles wat op het veld en voor de veenderij van belang was.

De al genoemde staat- en inventarissen zijn een waren papieren schatkist, voor de gegevens over personen en – gekoppeld – de gegevens van een woongebied rond een opgaande of ineen veld. Diverse malen werden daarin notities gemaakt over

een schipper met één of meer klinken veen, en twee of drie pramen in zijn bezit. Als dan sprake was van opgroeiende zonen, ligt het voor de hand dat die erop voeren. Dat is ook gecontroleerd, en we zien dat bijvoorbeeld terug in het gezin van Albert Arents Metselaar (1706-1772). Aan hem is een apart hoofdstuk gewijd. Wat we ook zien, is dat mensen met een stukje veen maar een halve praam bezaten. Of anderhalve praam. Een halve praam wil natuurlijk niet drijven, maar in die situatie had men een stuk veen, samen met een ander, en deelde ook het eigendom van een praam. De schipper voer dan voor twee bazen, wat die bazen hem opdroegen om naar Zwartsluis te vervoeren.

We moeten ons bij het praambezit en de zetschippers (schippers op andermans praam) ook niet verkijken op de beroepen. De eigenaren konden advocaat, dominee, winkelier of bakker zijn. Als er wat veen was, voor eigen gebruik of voor de handel, kon er een praam en een schipper zijn. In 1772 was er in Hoogeveen een bakkersstaking, als gevolg van flinke problemen met de bakkers over de prijsbepaling en het gewicht van het brood. In het oude archief van de gemeente Hoogeveen ligt een heel dossier (no.147). Een van de daarbij opgeroepen getuigen, over het al dan niet vervoeren van zemelen, was Jan Alberts Metselaar (1734-1786). Schipper Jan Alberts Metselaar stond in de haardstedenregisters steeds vermeld als aangeslagen voor 2 gulden, het bedrag van een arbeider. Hij verklaarde bij een verhoor dat hij al 13 jaar had gevaren op de praam van bakker Pieter ten Hoorn. Daarvoor was er een jaar geweest dat hij buiten Hoogeveen was, maar voor de rest had hij al zijn leven op het veen gewoond. Deze bakker had ook veen. Een deel ging direct op in zijn gloeiende ovens. Wat mogelijk was, werd verscheept naar Zwartsluis.

Je kon ook huren. In het archief van de familie Ten Heuvel van Zuidwolde ligt bijvoorbeeld een akte (no.110) waarin een ongeboeide praam, genaamd 'De Jonge Reinder', vanaf november 1830 voor tien jaar werd verhuurd aan Arend Reinders van Oosten, schipper te Hoogeveen. De verhuurder was Jan Pol Tissing van Zuidwolde. De huur was f 59,95 per jaar en de huurder betaalde alle bijkomende kosten (belasting, onderhoud, reparaties enz.) Onderverhuur was niet toegestaan. Eigenaren van pramen hadden zelf soms niets met de vervenerij te maken. Het was een vorm van investering geworden. Als er geld was, kocht je een praam of liet er een bouwen, die verhuurde je zodanig dat het geld zichzelf met rente terugverdiende.

ONDERHOUD EN REPARATIES

Wie eenmaal een praam had, moest hem zien te houden. Dat betekende: zoveel mogelijk laten varen, om de kosten terug te halen, en zo nu en dan uit het water om aangroei te verwijderen, om te breeuwen (naten tussen de planken dicht maken door zacht materiaal in te hameren), en weer netjes in de teer zetten. Een scheepstimmerman zocht goed hout uit, maar er kon een minder goede plank tussen zitten. Waar een zwakke plek kwam, door rot, of waar een praam beschadigd raakte door een aanvaring, of wat dan ook, moest hij worden hersteld. Deze kant van het omgaan met een praam is weinig over te vinden, maar zo nu en dan zitten er prachtige notities over in de momberrekeningen. Een weduwe of weduwnaar met minderja-

rige kinderen was verplicht om bij hertrouwen staat en inventaris op te laten maken, en mombbers over het kindsdeel te laten beslissen. De hoofdmomber legde verantwoording af bij de schulte, zo gauw de kinderen meerderjarig waren geworden. Als een hoofdmomber zijn werk uitvoerig deed, en bij het kindsdeel ook een of meer pramen hoorden, dan gaf dat overzicht over het onderhoud en het gebruik van de pramen.

Na het overlijden van Coert Jans Jager werden mombbers aangesteld over kinderen van hem en Lubbegijn Jans Mol. Die aanstelling, en het vastleggen van de staat en inventaris, was op 20 februari 1740, voor de schulte van Echtens-Hoogeveen. Winkelier Zijtse de Vriese werd hoofdmomber en zal met haar alles op papier hebben gezet. Waar nodig samen met de medemombbers, Jan Tromp, Seine Jans Mol en Fake Jans Mol. Toen ze door het huis liepen, werd alles genoteerd wat ze tegenkwamen. Ook waar ze het vonden. Zo weten we dat Lubbegijn een behoorlijke woning had voor die dagen, met een voorkeuken, een kleine spijkamer, een achterkamer, een achterkeukentje, een opkamertje – wat wijst op een kelder - en een gang. Het pand waar ze woonden stond op Noord, op de hoek, bij het Pesserveld. Een ieder zal uit zo'n inventaris halen wat hem of haar opvalt.

Een vogelkooitje maakt nieuwsgierig. Wat voor vogeltje hielden ze? Op de gang stond een snaphaan (oud type geweer), met een piek (een lans voor varkensjacht, voor wolvenjacht of om als weerbare man het dorp te beveiligen) en een halve roe (een stok met de lengte van een halve roede, 7 voet). Op zolder lagen *'twee schippers dekken tot een praam'*. Om een praam af te kunnen dekken. Twee stuks, want ze hadden twee pramen. Geheel of gedeeltelijk. Bij het bezit hoorde namelijk wel enig veen, maar dat werd benoemd als *"Nog twee stukjes veen met een oude praam mandelig, gerekend voor deze boedel op f 320,-,-"*. Veen en praam waren eigendom geweest van Koert en een partner. Er was nog wat meer veen, er was boekweiteland, er was nog een tweede huis op het Krakeel, dat ook 'mandelig' was, gezamenlijk bezit van Koert en een partner, en er was nog een tweede praam, een oude praam van f 25,-,-.

Hoofdmomber Zijtse de Vriese overleed na enkele jaren. Verwalter-Schulte Abraham Calkoen noteerde na diens dood de inkomsten en de uitgaven van de hoofdmomber, vanaf bladzijde 63 in het tweede boekdeel dat hij met mombberprotocollen in huis had. Dat gebeurde op 25 augustus 1742. We vinden hierin ook informatie over het onderhoud van de pramen en de kosten bij de scheepstimmerlieden. We lezen:

Den 29 dito (april 1742) aan Didelof ten Heuvel volgens kwitantie f 4,2,12.

(....)

Den 5 mei (1742) tot de oude praam daar Hofmans zoon op vaart twee drufften een kan teer f 0,6,-.

Een duimsdeel f 0,8,-.

(....)

Den zelven dito (6 mei 1742) aan de praam daar Hofmans zoon op vaart twee pond werk f 0,4,-

50 latspijk en 50 drielingen f 0,3,8

Een oort genever f 0,2,-

Twee planken f 1,-,-.

3 $\frac{3}{4}$ pond pek f 0,5,10.

(....)

Den 8 mei (1742) 1 $\frac{1}{2}$ pond pek aan de praam daar Hofmans zoon op vaart f 0,2,4.

Nog 1 $\frac{1}{2}$ pond pek en $\frac{1}{2}$ oort genever f 0,3,4.

En $\frac{3}{4}$ pond ongeveer 50 drielingen f 0,5,-

Met een perkoen tot een dwarshout f 8,-,-.

Een oort genever f 0,2,-

Den 10 mei Geert Hofman tot de praam twee kan teer f 0,10,-

(....)

Nog tot de praam daar Hofmans zoon op vaart door Jan Thijs Steenbergen getimmerd den 24 april 1742.

100 latspijkers 50 30 ponds: 50 enkelder f 0,10,-

Een half oort genever en 4 pond pik f 0,7,-

12 voet van een gezaagd deel f 0,6,-

100 latspijkers en 50 enkelder f 0,6,-0

Een 20 voets gezaagd deel f 0,10,-

Een duimsdeel en 3 t. dun bier f 0,10,-

Een $\frac{1}{2}$ oort genever f 0,1,-

Den 27 dito bij Didelof ten Heuvel een praam getimmerd daar Wolther Schoemakers zoon op vaart 100 dorelingen f 0,4,-.

50 enkeld, 50 latspijk f 0,4,8.

Een duimsdeel f 0,10,-

Een eind gezaagd deel en 3 pond pik f 0,8,-

Een oord genever en 3 pond pik 1 $\frac{1}{2}$ ft. dun bier f 0,8,-

(....)

Den 17 mei (1742) betaald aan Jan Thijs Steenbergen voor twee timmeragies f 10,11,-

(....)

Den 21 dito (mei 1742) nog aan de praam daar Hofmans zoon op vaart 25 drielingen en 3 vijfduimen en nog 3 stuivers van een kerkespraak f 0,4,10.

Dit ging nog even door in de momberekening van Zeijne Jans Mol, die na Sijtze de Vriese hoofdmomber was geworden:

(1742) Aan Koert Alberts (Winkel) van een praam timmeren f 1,18,8

(....)

Ontvangst:

Van Koert Alberts (Winkel) ontvangen voor de oude praam de somma f 12,-,-.

Dito van Gerriet Geerts Smart ontvangen van een praam f 4,-,-.

Daarna hield het op. Er zijn in de jaren daarna inkomsten geregistreerd over verkochte turf, aan derden, maar geen meldingen meer over de pramen. De beide oude pramen waren verkocht aan scheepstimmerman Koert Alberts Winkel en aan Gerriet Geerts Smant. Smant kocht hem op afbetaling. De notities waren voor een scheepstimmerman in die dagen direct te begrijpen. Voor ons is het een bijzondere wereld. Het gaat over pek, om de huid van het schip aan te smeren, en in die dagen doorlopend 'pik' genoemd. Het gaat over planken en delen daarvan. Het gaat veel over spijkers. De lengte werd op diverse wijzen aangegeven. Je had latspijkers, een spijker van een standaardmaat (de 'enkelden'), spijkers van $\frac{3}{4}$ daarvan (de 'drieling-en'), spijkers van vijf duim en spijkers waarvan er een bepaalde hoeveelheid in een aangegeven gewicht gingen (50 30 ponds is 50 spijkers waarvan er 30 in een pond gingen). Zo uitgebreid als deze notities vinden we ze niet vaak. Er zijn echter meer van deze korte notities in de momberrekeningen.

De familie Kort gaat in Hoogeveen terug op Hendrik Jans Kort, Korte of Kortij, getrouwd met Grietien Geerts. We vinden kinderen van hen gedoopt in de periode 1720-1724. Een volwassen zoon, waarvan de doop niet bekend is, werd beheerder van Hendriks boedel. Het ging om zijn zoon Geert Hendriks Kort. Geert had ook een broer Jacob Hendriks Kort. Geert Hendriks Kort deed op 3 juni 1746 verantwoording voor zijn beheer aan de schulte van Echtsens-Hoogeveen, die het uitschreef vanaf bladzijde 138 van het tweede bewaarde boek met momberprotocolen. Vader Hendrik Jans Kort had veen op de 25^e Wijk. Daar werkte een ploeg turfgravers. Van daaruit werd turf naar de markt vervoerd, in een praam van vader, door een schipper die voor hen werkte. We lezen over het laden van de praam, de kosten voor loegers, vulsters en kruilders, geld dat hij uitgaf aan zijn broer Jakob, voor zijn zussen Elsje en Trijntje. Er werkte een ploeg turfgravers voor hen, met wie Geert op 12 juni 1745 afrekende. Blijkbaar was het familie. Neve Geugien en Neve Henrik kregen beiden f 20,4,-. Geert Jans kreeg f 12,12,8, Sirp Jans f 13,17,8, Luuks Meyboom het zelfde, neve Albert f 12,12,8. Dat was dus een ploeg van zes man. Bij het laden van een praam had je twee vulsters nodig. Die kregen f 1,-, voor hen samen. De 'kruilder' kreeg f 1,-, en de loeger (die de randen netjes opstapelde) f 0,12,-. Dan is er die mooie notitie over het opknappen van een praam:

Ik heb de praam van mijn vader den 15 oktober (1745) op de helling gehad en daar aan gewerkt met onze Japik de halve dag voor mij f 0,9,-

Onze Japik f 0,3,-

Een halt klouwen werk f 0,4,-

2 pont pek f 0,3,8

25 dertig ponders f 0,2,-

Japik is streektaal voor Jacob. Hij heeft samen met zijn broer een halve dag op de helling aan de praam gewerkt. Welke helling? De praam had een 'besaantie' nodig. Dat is een zeil, zoals gebruikt werd op de oude binnenvaart. Ook de achterste mast van een groter schip werd zo wel genoemd, en dat vanwege het soort zeil dat daar aan zat. Geert betaalde de zeilmaker voor het 'bestaantie' op 26 januari 1746 het bedrag van f 10,-,-. Op 4 februari 1746 werd al het veen achter het huis van Koopal

verkocht. Voorafgaand was er een kerkespraak (mededeling in de kerk over de verkoop) en werd de tamboer betaald om de verkoop om te roepen (kosten f 0,6,-). De praam kreeg een lange boom, om voort te duwen, (f 1,8,0) en een nieuw zwaard (f 2,10,-). Bij al deze bedragen moeten we in het achterhoofd houden dat een veenarbeider ongeveer een gulden per dag verdiende.

TOT SLOT

Er zullen heel wat meer mensen 'eens een keer' een praam hebben verkocht, want wie een nieuwe wilde kopen moest natuurlijk ook van de oude af, en wie zich als scheepstimmerman vestigde, kwam bijna onvermijdelijk in de handel terecht. Deze scheepstimmerlieden komen nog. De vraag 'hoe kom je aan een praam?' had ook een financiële kant. De beginnende schipper had doorgaans geen geld voor een praam. Zowel bij het kopen van een praam als bij het kopen van een klinke veen, is het van belang geweest dat je bekend stond als een betrouwbaar persoon en een flinke werker, want mensen moesten het vertrouwen erin hebben dat ze je iets konden verkopen op afbetaling. De praam kwam met een hypotheek bij de verkoper, of je sloot een hypotheek op een praam af (bijlbrief) bij een vervener, een winkelier, wie maar wat extra's had verdiend en dit uitzette tegen rente. Wat later een bank deed, deed toen iedere particulier met geld, bij gebrek aan banken. Als het ging over een kleine praam, al dan niet geboeid, dan ging het over bedragen tussen de 20 en de 700 gulden. Dat laatste is een gevonden bedrag uit het eind van de 18^e eeuw, dat we nog wel tegenkomen in een rekening. Dat eerste is een waarde geweest van een oude praam, op de helft van die eeuw. We zagen hiervoor al een hoofdstuk het bedrag van f 360,-, genoemd worden, toen Albert Arents Metselaar in 1748 een geheel nieuwe praam kocht van Pauwel Winter.

Tegen het eind van de 18^e eeuw is dit systeem in die zin veranderd, dat het bleef bestaan rondom de kleine pramen, maar werd aangevuld met grotere leningen van derden, eventueel van buiten het Hoogeveen, waarbij borgen op het veen zelf het vertrouwen van die ander moesten garanderen. We spreken dan over de aankoop van de grotere pramen, waarmee de Zuiderzee bevaren kon worden.

De gegevens komen voor een belangrijk deel uit het archief van de schulte van Hoogeveen. Bij een verwijzing naar de schulte van Echtens-Hoogeveen gaat het om Schultegerechten no. 352, waar het gaat om leningen en schulden, en 358 waar het gaat om inventarissen en voogdijzaken. Bij een verwijzing naar de schulte van Zuidwolder-Hoogeveen gaat het om Schultegerechten no. 91, leningen en schulden, en no.95, de inventarissen en voogdijzaken. De handgeschreven boekhouding van de schulte is helemaal gedigitaliseerd. Ze is te bereiken via www.alledrenten.nl, dan door naar 'overige scans', via 'rechtsbronnen' de schultegerechten aanklikken en in het vakje 'inventarisnummer' het nummer van de boekhouding opgeven. Van beide schulten zijn meerdere boekdelen voor handen. In de teksten van deze studie is steeds een datum opgegeven, aan de hand waarvan een afschrift van een akte kan worden terug gevonden. Wat vooral opviel in deze stukken: we vinden in de 18^e eeuw niets over de bouw van pramen op het Hoogeveen. Kwam alles uit Nordhorn?